

УДК 81'373.2+81'373.4+81'255.2

**СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ ОНІМІВ І РЕАЛІЙ
В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ РОМАНУ ДЖ. Р. Р. ТОЛКІНА
“THE LORD OF THE RINGS”**

Лілія Кушнір

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: lokushnir@ukr.net*

З'ясовано способи відтворення онімів і реалій в українських перекладах роману Дж. Р. Р. Толкіна “The Lord of the Rings”. Наведено ілюстрації їхнього вживання у перекладах роману А. Немірової, О. Фешовець і К. Оніщук, поділено їх на формальні та змістові, а також на способи, що сприяють очуженню або одомашненню тексту.

Ключові слова: художній переклад, безеквівалентна лексика, оніми, реалії, способи відтворення, епічне фентезі, Дж. Р. Р. Толкін.

Проблематика та актуальність дослідження. Перекладання роману Дж. Р. Р. Толкіна “The Lord of the Rings” передбачає вирішення двох важливих проблем. Перша стосується значного за обсягом онімного корпусу, який формує вагому частку безеквівалентної лексики роману. Адекватне відтворення у перекладі власних назв художнього твору, які, на додаток до номінативної функції, мають чимало стилістичних функцій, є важливою науковою та практичною проблемою. Її вивчали, зокрема, В. Виноградов, С. Влахов і С. Флорін, М. Гарбовський, А. Гудманян, Д. Сромолович, Р. Зорівчак і Т. Кияк. Відомі приклади цих досліджень для творів епічного фентезі. Це праці М. Бережної [1; 2] (ономастикон романів Дж. К. Ролінг в українському та російському перекладах), М. Дерябіної [4] (лінгвістичні особливості відтворення онімів із творів фентезі в російських перекладах), О. Новічкова [10] (ономастичний простір творів фентезі та способи його відтворення в російських перекладах), Б. Стасюка [11] (неповноеквівалентність онімів та проблеми їхнього відтворення в українських перекладах Дж. Р. Р. Толкіна), М. Хукера [15, с. 195–275] (порівняння відтворення онімів Дж. Р. Р. Толкіна в різних російських перекладах) тощо. Важливою проблемою перекладу є й відтворення авторських реалій, які формують дещо меншу за масштабами складову безеквівалентної лексики роману Дж. Р. Р. Толкіна. Хоча перекладацьку теорію реалій докладно розроблено (див. монографії Р. Зорівчак [8, с. 84–150] і С. Влахова, С. Флоріна [3, с. 87–104], а також статтю Р. Зорівчак [9]), прикладів її застосування до перекладу згаданого роману немає.

Отже, головним завданням праці є застосування загальних положень перекладу літературної ономастики та перекладознавчої теорії реалій до проблем перекладу безеквівалентної авторської лексики роману Дж. Р. Р. Толкіна, а також опрацювання спільних підходів до відтворення обох згаданих складових цієї лексики. Ця тематика актуальна й тому, що лінгвістична й ономастична творчість Дж. Р. Р. Толкіна стали взірцем для наслідування такими

відомими англомовними письменниками як Р. Джордан, Р. Хобб, Дж. Мартін і П. Ротфусс, твори яких ще очікують на українські переклади.

Мета праці – конкретизувати відомі з літератури прийоми формування відповідників авторської лексики для перекладу роману Дж. Р. Р. Толкіна “The Lord of the Rings”, а також описати та класифікувати способи відтворення онімів і реалій. Аналіз виконано на матеріалі українських перекладів роману А. Немірової [12], О. Фешовець [13] та К. Оніщук [14].

Стандартні способи формування відповідників онімів і реалій у перекладі. У літературі питання перекладу власних назв, а також слів- і словосполучень-реалій, зазвичай, розглядають окремо, оскільки відтворення пропріальної лексики часто ґрунтується на підходах, притаманних виключно перекладознавчій ономастиці. Однак способи відтворення лексики обох класів у художніх творах взаємно пов’язані хоча б тому, що вони є складовими безеквівалентної лексики та виявляють такі схожі риси, як етнокультурне, національне та історичне забарвлення [3, с. 12–13, 222; 7; 8, с. 66]. На додаток, оніми та реалії Дж. Р. Р. Толкіна виконують вагомий естетичну функцію в романі, часто ґрунтуються на штучних мовах автора, їхні денотати фіктивні, а схеми номінування переважно спільні. Сприятливим моментом в опрацюванні спільних підходів є й те, що класифікація способів відтворення онімів у перекладі частково відтворює відповідний поділ для відтворення реалій, незважаючи на іноді різну термінологію. Це підтверджує порівняння перекладацьких прийомів для онімів (див. праці [3, с. 207–227; 5; 6; 7; 8, с. 93–102]) і реалій (див. [3, с. 87–104; 7; 8, с. 84–150; 9]). Згадаймо той відомий факт, що Дж. Р. Р. Толкін не розмежовував своїх власних і загальних назв, використовуючи спільний термін “номенклатура”.

Для опису відтворення безеквівалентної авторської лексики за основу взято загальні класифікації С. Влахова, С. Флоріна [3], Р. Зорівчак [8] і Д. Єрмоловича [5, 6]. Унаслідок цього виокремлено та описано такі способи відтворення онімів і реалій Дж. Р. Р. Толкіна українською мовою.

Транслокація оніма або реалії передбачає їхнє перенесення в текст перекладу без жодних змін [5, с. 35; 6, с. 8–10]. Цей прийом іноді застосовують для відтворення в ділових текстах назв іноземних установ, компаній, газет тощо, але не в художніх текстах, якщо мови оригіналу та перекладу не поділяють спільну абетку. Спосіб часто вживають у польських перекладах роману Дж. Р. Р. Толкіна. В українському перекладі К. Оніщук бачимо його окремі елементи: *Amon Dîn* [16, т. 3, с. 4] – *Амон-Дін* [14, т. 3, с. 11], *Orod-na-Thôn* [16, т. 2, с. 71] – *Ород-на-Тон* [14, т. 2, с. 104] тощо.

Транскодування оніма або реалії містить **транскрибування, транслітерування** або поєднання останніх [3, с. 207–208; 5, с. 15–21; 6, с. 10–13; 8, с. 93–94]. За Р. Зорівчак, “*доречно транскрибувати передусім ці реалії, які, через важливість денотатів, мають шанси ввійти з часом у периферійні шари словникового складу мови-переймача*” [8, с. 95]. Завдяки значному впливові роману Дж. Р. Р. Толкіна на масову культуру це стосується й частини його авторської лексики. З іншого боку, транскодовані слова часто важкі у прочитанні та беззмістовні для читача [8, с. 96, 97]. Наприклад, *athelas* [16, т. 3, с. 142] – *ателас* [13, с. 803; 14, т. 3, с. 213]; *Carach Angren* [16, т. 3, с. 209] – *Карах-Ангрен* [12, т. 3, с. 179] – *Карах-Ангрэн* [13, с. 853; 14, т. 3, с. 304]; *Duinhir* [16, т. 3, с. 31] – *Дуїнгер* [12, т. 3, с. 31] – *Дуїнгір* [13, с. 719; 14, т. 3, с. 52]; *Entings* [16, т. 2, с. 78] – *ентинти* [14, т. 2, с. 113]; *lembas* [16, т. 1, с. 415] – *лембас* [12, т. 1, с. 391; 13, с. 350; 14, т. 1, с. 624]. Транскодування – це важливий засіб очуження перекладу. До цього способу умовно віднесемо і **вживання традиційного відповідника** оніма чи реалії (див. [5, с. 29–35; 6, с. 15–32]).

1. **Транспозиція** з ресурсів цільової мови заснована на принципі етимологічної відповідності оніма чи реалії [5, с. 24–25; 6, с. 19–21], на відміну від транскрибування та транслітерування, які ґрунтуються, відповідно, на принципах фонетичної та графічної відповідностей. Хоча відповідники й дещо різні за формою, вони мають спільне лінгвістичне походження, а тому є еквівалентами: *Hannah* – *Анна*, *Михайло* – *Михаил*. На думку Р. Зорівчак [8, с. 98–102] і Д. Єрмоловича [6, с. 20], цей потужний засіб одомашнення частково порушує базовий принцип відображення мовно-національної належності денотатів. Оскільки англійська та українська не є близькими мовами, використання прийому має обмежене значення. В українських перекладах творів Дж. Р. Р. Толкіна його не знаходимо.

2. **Модифікація** оніма або реалії відповідає прийомам **морфограматичної модифікації** [5, с. 25–28; 6, с. 13–14, 33] або **освоєння** [3, с. 89], а М. Бережна вживає термін “**морфологічна модифікація**” [1]. Прийом близький до транскодування й означає адаптування транскодованого оніма або реалії до традицій цільової мови, надання їм одомашненої форми (наприклад, додаванням родових закінчень або прикметникових суфіксів, коригуванням нетипових комбінацій літер): *Isen* [14, т. 1, с. 332] (ріка) – *Ізена* [12, т. 1, с. 314]. Сюди ж віднесемо **фонетичну модифікацію** оніма або реалії. Остання ґрунтується на принципі евфонії, який означає відсутність небажаних асоціацій з лексикою пониженого реєстру, уникнення звуків та їхніх поєднань, які важко вимовити тощо. Наприклад, А. Немірова подає топонім *Dol Guldur* [16, т. 1, с. 281] як *Дол-Гулдор* [12, т. 1, с. 264], уникаючи кінцевого *-дур*, а О. Фешовець та К. Оніщук вважають це несуттєвим (*Дол-Гулдур* [13, с. 238], *Дол-Гульдур* [14, т. 1, с. 425]). Потенційний недолік способу – це суб’єктивне розуміння евфонії та оптимальної граматики іншомовної лексики, а тому різні рішення перекладачок: *athelas* [16, т. 3, с. 142] – *ателас* [12, т. 3, с. 124] – *ателас* [13, с. 803; 14, т. 3, с. 213]; *Dúnhere* [16, т. 3, с. 124] – *Дунхарри* [12, т. 3, с. 110] – *Дунгер* [13, с. 790; 14, т. 3, с. 189]; *Elrohír* [16, т. 1, с. 308] – *Ерлоір* [12, т. 1, с. 291] – *Елрогір* [13, с. 261] – *Ельрогір* [14, т. 1, с. 466]; *galenas* [16, т. 1, с. 10] – *гален* [12, т. 1, с. 18] – *галенас* [13, с. 18; 14, т. 1, с. 22]. Спосіб може ґрунтуватися і на калькуванні: *Rushey* [16, т. 1, с. 111] – *Очеретянка* [12, т. 1, с. 110] – *Очеретів* [13, с. 101] – *Очеретянець* [14, т. 1, с. 174], де флексії приведено до норм цільової мови.

3. **Комбіновану реномінацію**, введена Р. Зорівчак [8, с. 122–128], або **транскодування з коментарем** [4] застосовують безпосередньо в тексті або поза ним (у виносках чи додатках), якщо перекладач додатково пояснює читачеві семантичне та стилістичне навантаження транскодованої назви: *Ered Lithui* [16, т. 2, с. 271] – *Еред-Литуї, які інакше звали Горілими Горами* [12, т. 2, с. 219]. Порівняно з транскодуванням, цей прийом поліпшує розуміння тексту; порівняно з дескриптивною перифразою (див. нижче), він зберігає його іноземний колорит. Недоліком є деяка багатослівність (порівняно із семантичною експлікацією), відвернення уваги читача від сюжету. У наведеному прикладі спосіб передбачав появу іншого близького або тотожного за семантикою оніма (*Горілі Гори*) як елемента пояснення. Він є відповідником авторського оніма *Ashen Mountains*, який трапляється в оригіналі. Тому про додавання оніма (див. нижче) не йдеться.

4. **Семантична експлікація** [5, с. 36; 6, с. 10] (див. праці М. Бережної [2] та М. Дерябіної [4]) близька до комбінованої реномінації, але ми виділили її як окремий спосіб. Це додаткове пояснення оніма або реалії, якого немає в оригіналі. Відмінність від комбінованої реномінації – стислість і шаблонний характер інформації, доданої до відповідника (наприклад, загальна родова назва). Онім чи реалія можуть бути транскодованими або змістово перекладеними: *Eldamar* [16, т. 2, с. 224] – *далека країна Ельдамар* [12, т. 2, с. 181]; *Loudwater* [16, т. 1,

с. 4] – *ріка Гримуча* [12, т. 1, с. 12] – *річка Шумна* [13, с. 13]; *the Marish* [16, т. 1, с. 7] – *область Топлінь* [12, т. 1, с. 15].

5. Контекстуальне розтлумачення, введене Р. Зорівчак [8, с. 137–139], схоже до двох попередніх способів і ґрунтується на цілісності художнього тексту. Це принципове утримання транскодованого оніма або реалії в тексті перекладу, незважаючи на їхній чужорідний характер у межах приймаючих мови та культури і, понад тим, утримання їхнього належного пояснення, уведеного в найближчому контексті самим автором (включно з поясненням, яке містить відоміші оніми або реалії): *Galadhrim, the Tree-people* [16, т. 1, с. 382] – “Галадрім”, або *Деревний народ* [12, т. 1, с. 360] – *галадрими, Деревний Народ* [13, с. 323; 14, т. 1, с. 576]. Іноді прийом супроводжується онімізацією апелятива: “*It flows down out of the Ettenmoors, the troll-fells...*” [16, т. 1, с. 226] – “*Вона тече з Етену, Тролячого узгір’я...*” [12, т. 1, с. 214]. Тут онім *Троляче узгір’я* є відповідником оригінальної реалії *troll-fells*, а тому додавання нового, створеного перекладачем оніма (див. нижче) немає.

6. Калькування – це буквальний змістовий переклад (зазвичай складених) оніма або реалії з метою максимального збереження їхньої оригінальної семантики [3, с. 88; 6, с. 16–18, 39–43; 8, с. 128–132]. За цим способом знаходять інтегральний еквівалент назви комбінуванням еквівалентів її значущих складових; зовнішня форма втрачається: *Deadmen’s Dike* [16, т. 1, с. 274] – *Рів мертвих* [12, т. 1, с. 257] – *Канава Мерців* [13, с. 233] – *Насун Мерців* [14, т. 1, с. 415]; *Elfstone* [16, т. 3, с. 265] – *Ельфійський Самоцвіт* [13, с. 897; 14, т. 3, с. 386]; *Sundering Seas* [16, т. 2, с. 226] – *Моря Розлуки* [12, т. 2, с. 183] – *Розлучні Моря* [13, с. 558; 14, т. 2, с. 320]; *Whitwell* [16, т. 3, с. 29] – *Біла Криниця* [14, т. 3, с. 49]. Калькування активізує національні мовні засоби, проте нехтує національним і культурним колоритом оригіналу, ефективно сприяючи одомашненню тексту.

7. Функціональний аналог [3, с. 91; 6, с. 18, 44] Р. Зорівчак [8, с. 132–135] називає **транспозицією на конотативному рівні**. Це підбір еквівалента оніма або реалії в цільовій мові, який найближче підходить за виконуваними функціями та конотаціями, а тому термін Р. Зорівчак найточніший. Еквівалент викликає лише схожі асоціації до оніма чи реалії оригіналу, проте їхнім денотативним значенням і мовно-національними рисами жертвують [8, с. 134]: *Springle-ring* [16, т. 1, с. 31] (назва запального танцю) – “*Нумо до танку, скочимо з танку*” [12, т. 1, с. 36, 37] – “*Стриб-скік*” [13, с. 37]. Прийом корисний у відтворенні тропів, гри слів і т. ін.: “*There were thousands of them, and they squeaked all round, neek-breek, breek-neek... Though the Neekerbreekers (as Sam called them) had been left behind...*” [16, т. 1, с. 206, 207] – “*Їх були тисячі, й вони трікотіли геть усюди: “цві-брик, цві-брик”... Попри те, що “цвібрики” (так охрестив їх Сем) зникли...*” [14, т. 1, с. 196].

8. Семантичним неологізмом [3, с. 89, 90] або **перекладацьким okazionalizmom** відтворюють онім або реалію, яка є авторським неологізмом (її словниковий відповідник відсутній або не годиться за контекстом). Цей прийом має спільні риси із загальнішим класифікаційним пунктом Р. Зорівчак “ситуативні відповідники” в тому, що еквівалентності досягають лише на рівні мовлення, а не мови, – в поодинокому ситуативному контексті [8, с. 139–141]. Семантичний неологізм – це слово, створене на підставі (або з відхиленням від) семантики оригінального оніма або реалії: *Longbottom Leaf* [16, т. 1, с. 9] – “Довгонорський лист” [12, т. 1, с. 17] – “Довгодонний листок” [13, с. 17] – *Довгодільський лист* [14, т. 1, с. 21]. Перекладач “винаходить” його, щоб відтворити зміст оригінальної лексики за певних мовленнєвих умов, хоч і всупереч нормам цільової мови. Ці відповідники вирізняються нестандартним словотвором: *Firefoot* [16, т. 2, с. 138] – *Вогненіг* [14, т. 2, с. 197]; *Frogmorton*

[16, т. 3, с. 303] – Жаб'є [13, с. 927] – Жаболотин [14, т. 3, с. 442]. Іноді вони беззмисловні поза контекстом конкретного художнього твору, а їхня графічна та фонічна оболонки незвичні: Hoarwell [16, т. 1, с. 4] – Сиводжерельна [14, т. 1, с. 12]; Loudwater [16, т. 1, с. 4] – Шумновода [14, т. 1, с. 12]; Over-heaven [16, т. 2, с. 226] – Закрайний Край [12, т. 2, с. 183] – Наднебесся [13, с. 558] – Наднебо [14, т. 2, с. 320]; Thistlewool [16, т. 1, с. 176] – Чортововн [14, т. 1, с. 269]. Незвичною є й форма транскодованих назв, проте, на відміну від семантичних неологізмів, на момент запозичення вони не мають жодної семантики в мові-сприймачі. Хоча прийом має деякі ознаки калькування та інших способів, для однозначності класифікації виразні оказіоналізми з усіх цих способів виключено.

9. Уподібнення (субституція) [8, с. 135–137] або **заміна** [6, с. 18, 19] – це передавання семантичних і стилістичних функцій оніма або реалії деяким аналогом з цільової мови, якщо описовий, коментуючий або уточнювальний переклади недоречні або неможливі. На відміну від функціонального аналога, переважно відтворюють денотативне значення лексичної одиниці, але не її конотації та національний колорит. Спосіб передбачає перенесення читача в знайоме середовище і додаткову зміну образу, якщо назва “промовиста” (скажімо, заміну оніма, що натякає на зовнішність персонажа, на онім, що демонструє його вдачу). Наведемо приклади: *White Council* [16, т. 1, с. 47] – *Рада Мудрих* [12, т. 1, с. 53] (*White Council* – це протиполог *Dark Power*); *éored* [16, т. 3, с. 101] – *ескадрон* [12, т. 3, с. 91] (зміст назви підрозділу кінноти, (близько сотні коней) відтворено, але не конотації та національні риси реалії *éored* староанглійського походження). За цим способом невідомі в цільовій культурі оніми зі збіденою семантикою замінюють відомішими іншомовними варіантами (прізвище *Derufin* [16, т. 3, с. 31] – *Дервін* [12, т. 3, с. 31; 13, с. 719]; ім'я *Dervorin* [16, т. 3, с. 31] – *Деррін* [12, т. 3, с. 31]). Часто онім замінюють близьким або типовим вітчизняним відповідником: *Firefoot* [16, т. 2, с. 138] – *Сокіл* [12, т. 2, с. 113]; *Windfola* [16, т. 3, с. 71] – *Вухор* [12, т. 3, с. 64; 13, с. 749]. Прийом сприяє доместикації.

10. Обмеження варіативності оніма [5, с. 27; 6, с. 22–27] або реалії ґрунтується на різних закономірностях їхньої варіативності у вихідній і цільовій мовах. Це ігнорування видозмін і похідних імені або назви в оригіналі (зокрема редукованих і зменшувальних форм) та їхнє відтворення в перекладі меншою кількістю варіантів або єдиним варіантом. Відповідні втрати в тексті перекладу часто незначні. Так, обидві частини зооніма *Fatty Lumpkin* [16, т. 1, с. 163] натякають на той же аспект зовнішності тварини, а тому немає нагальної потреби утримувати кожну з них у перекладі (*Товстунчик* [12, т. 1, с. 156; 13, с. 141]). Наведемо інші приклади з роману: *Dúnedain* [16, т. 1, с. 4], *Grey Company* [16, т. 3, с. 34] – *дунадани* [12, т. 1, с. 12, т. 3, с. 33]; *Dunharrow* [16, т. 2, с. 137], *Hold of Dunharrow* [16, т. 2, с. 131] – *Дунхарран* [12, т. 2, с. 106, 112] (зазначимо, що цей відповідник не цілком вдалий, бо *h* варто транслітерувати як *г*, а не *х*); *Elder People* [16, т. 2, с. 324], *Elder Race* [16, т. 3, с. 77], *Elder Kindred* [16, т. 3, с. 269] – *Прадавній Народ* [13, с. 634, 754, 901]. Проте однакове відтворення імен різних персонажів породить непорозуміння: *Goldberry* [16, т. 1, с. 136] (дружина Тома Бомбадила), *Goldilocks* [16, т. 3, с. 338] (донька Сема) – *Золотинка* [12, т. 1, с. 135, т. 3, с. 294; 13, с. 122, 955]; *Skinbark* [16, т. 2, с. 77] (ім'я ента, відомого ще як *Fladrif*), *Beechbone* [16, т. 2, с. 190] (ім'я іншого ента) – *Берест* [12, т. 2, с. 66, 152] – *Шкіркоп* [14, т. 2, с. 112, 269].

11. Деонімізацію (або апелятивізацію – див. [2; 10]) називають ще **описовим перекладом** оніма [4; 5, с. 36], а в застосуванні до відтворення реалій – **описом/поясненням/глумаченням** [3, с. 91] або, в термінах Р. Зорівчак, **дескриптивною перифразою** [8, с. 109–122]. Прийом близький до комбінованої реномінації та семантичної експлікації.

Йдеться про апелятивізацію оніма (у схожій ситуації Р. Зорівчак говорить про “дереалізацію реалії” [8, с. 106]). На відміну від гіперонімічного перейменування (див. нижче), денотативну суть і семантику лексичної одиниці оригіналу відносно повно відтворюють перифразу. Прийом не відображає усіх конотацій оніма або реалії, їхніх національного забарвлення та зв’язків з іншими лексичними одиницями: *Doom* [16, т. 1, с. 409] – *знак долі* [12, т. 1, с. 386]; “*They forgot or ignored what little they had ever known of the Guardians...*” [16, т. 1, с. 6] – “*Вони забули – або не згадували – про тих, хто захищав їх...*” [12, т. 1, с. 14]. Показовою є відмінність останнього прикладу від семантичної експлікації: в перекладі немає додаткового пояснення реалії, якого не було в оригіналі; виділена перифраза – це складова семантичної структури реалії.

12. Узагальнення [3, с. 90] або **гіперонімічний переклад** [4] Р. Зорівчак називає **гіперонімічним перейменуванням** [8, с. 104–109]. Це обрання загальнішого еквівалента оніма або реалії з ресурсів цільової мови. Головна риса способу – це семантичні зміни в бік узагальнення (назву виду заміняють на назву роду тощо). Спосіб підходить, якщо онім або реалія мають “денотативний” характер і не несуть значного стилістичного навантаження, а точність відтворення семантики не важить [8, с. 106]. Тоді частина інформації та стилістичний колорит втрачаються. Р. Зорівчак [8, с. 108] зазначає позитив способу порівняно з транскодуванням: він не привертає увагу читача перекладу до чогось нового (*Entmoot* [16, т. 2, с. 82] – *Віче* [12, т. 2, с. 70]). Тут оригінальну семантику (*зібрання* або “*віче*” *ентів*) узагальнено до *віче*. Відповідник оніма може втратити онімний статус, а відповідник реалії – “дереалізуватися”: “*Thence it fell into the Deeping-coomb...*” [16, т. 2, с. 143] – “... *а звідти – в долину...*” [13, с. 495] (відповідник *долина* відтворює не всі семантичні компоненти оригінального *Deeping-coomb*, а тому про деонімізацію не йдеться); *Entings* [16, т. 2, с. 78] – *нащадки* [12, т. 2, с. 66; 13, с. 446] (відповідник *нащадки ентів* варто було б трактувати вже як описативну перифразу, а не гіперонімічне перейменування). Зауважимо, що приклад обмеження варіативності *Hold of Dunharrow* [16, т. 2, с. 131] – *Дунхарран* [12, т. 2, с. 106] містить окремі ознаки гіперонімічного перейменування. Проте його не варто так трактувати, бо в тексті оригіналу є інший онім *Dunharrow* [16, т. 2, с. 137], відповідником якого є *Дунхарран*.

13. Додавання оніма (див. працю М. Бережної [1]) або реалії – це створення перекладачем “зайвого” оніма чи реалії для кращого розуміння відповідника іншого оніма або реалії в тексті перекладу: “*As for the Hobbits of the Shire, ... in the days of their peace and prosperity they were a merry folk*” [16, т. 1, с. 2] – “*Гобіти – мешканці Краю, або Гобітанії, – у дні миру та розквіту були веселим народом*” [12, т. 1, с. 10]. Тут головна онімна відповідність – це *Shire–Краї*; на відміну від контекстуального розтлумачення, доданий онім *Гобітанія* не має аналога в оригіналі; його семантика не є тотожною до семантики *the Shire*, а тому онім *Гобітанія* не варто вважати елементом пояснення.

14. Змішаний переклад, уведений М. Бережною [1; 2], поєднує будь-які (типово два) розглянуті вище способи, сукупно застосовані до відтворення одного оніма або реалії. Уведення цього складеного способу потрібне для коректного віднесення окремих прийомів відтворення: *Mathom-house* [16, т. 1, с. 6] – *Дім метомів* [14, т. 1, с. 16] (напівкалька [3, с. 88] або, в термінах Р. Зорівчак [8, с. 129], часткове калькування – тут калькування і транскодування); *Michel Delving* [16, т. 1, с. 7] – *Великий Пут* [13, с. 16] – *Міхоруптів* [14, т. 1, с. 16] (калька спотвореної староанглійської компоненти *micel* (*великий, багато*) в О. Фешовець, її модифікація або функціональний аналог у К. Онішук – і семантичний неологізм для другої компоненти); *Tower of Ethelion* [16, т. 3, с. 8] – *вежа Ектеліону* [12, т. 3, с. 9] – *Вежа Ектеліону* [13, с. 700]

– *Ектеліонова вежа* [14, т. 3, с. 17] (калькування і транскодування або модифікація); *troll-fells* [16, т. 1, с. 226] – *тролівські вересовища* [14, т. 1, с. 345] (модифікація для першої компоненти й уподібнення для другої). Хоча деякі з висвітлених вище способів відтворення онімів і реалій (скажімо, комбінована реномінація або додавання) теж мають ознаки “складеності”, ми не відносимо їх до змішаного перекладу принаймні з міркувань погодження з існуючими загальноприйнятими класифікаціями. Змішаним же перекладом уважатимемо лише той перекладацький прийом, який не зводиться до одного з пп. 1–15, але є їхнім поєднанням.

15. Нульовий переклад або опущення оніма (див. працю О. Новічкова [10]) у разі відтворення реалій Р. Зорівчак називає **вилученням** або **пропуском** [8, с. 88]. На відміну від дескриптивної перифрази або описового перекладу, він не передбачає відтворення навіть денотативної сутності оніма або реалії, а означає таку зміну їхнього найближчого контексту, за якої вони повністю відсутні. Це найрадикальніший і найменш доречний прийом: “*His family came from the Eastfarthing, from Budgeford in Bridgefields in fact, but he had never been over the Brandywine Bridge*” [16, т. 1, с. 121] – “*Його родина походила зі Східної Чверті, але сам він ніколи не переходив Брендівинного Мосту*” [13, с. 110]. Прийом виправданий, якщо онім або реалія справді несуттєві в творі, хоча ця ситуація рідкісна. На думку Р. Зорівчак [8, с. 88], спосіб не має об’єктивного філологічного виправдання, за винятком поетичних творів, де перекладач украй обмежений у технічних засобах.

Порівняння з іншими класифікаціями. Перечислені способи вичерпують практичні можливості відтворення окремих онімів і реалій у перекладах роману Дж. Р. Р. Толкіна “*The Lord of the Rings*”. Для кращого розуміння суті цих прийомів та їхніх взаємозв’язків корисно нагадати інші класифікації. Загальнішою, але менш детальною, є класифікація видів онімних відповідностей, за Д. Єрмоловичем, [5, с. 35–36]: 1) пряме перенесення оніма; 2) ономастична відповідність (націлена на відтворення фонографічної оболонки оніма); 3) коментуючий переклад; 4) уточнювальний переклад; 5) описовий переклад; 6) перетворювальний переклад. Пряме перенесення оніма – це транслокація, а до власне ономастичної відповідності віднесемо всі типи транскодування (включно з вибором традиційного відповідника) та онімну модифікацію, що ґрунтується на транскодуванні (включно з евфонічним відтворенням). Хоча автор розмежовує коментарі та уточнення, сутність цих прийомів однакова – відмінні лише засоби відтворення. Сюди віднесемо комбіновану реномінацію, семантичну експлікацію та контекстуальне розтлумачення. Описовий переклад відповідає деонімізації і, частково, вилученню оніма. Нарешті, перетворювальний переклад Д. Єрмоловича об’єднує найбільше прийомів – транспозицію, калькування (разом з онімною модифікацією, що ґрунтується на ньому), функціональний аналог, семантичний неологізм, онімну заміну, обмеження варіативності, узагальнення та додавання оніма.

Серед загальних прийомів відтворення реалій у перекладі Р. Зорівчак [8, с. 93] виділяє транскодування, гіперонімічне перейменування, дескриптивну перифразу, комбіновану реномінацію, повне та часткове калькування, транспозицію на конотативному рівні, уподібнення, віднайдення ситуативного відповідника і контекстуальне розтлумачення реалій. По суті всі ці підходи годяться і для відтворення онімів. С. Влахов та С. Флорін [3, с. 93] розрізняють транскодування і власне переклад (або перекладацькі заміни) реалій. Остання група вміщує неологізми, приблизний переклад та контекстуальний. Своєю чергою, до неологізмів автори відносять кальку, напівкальку, засвоєння (тобто модифікацію) і семантичні неологізми, а до приблизного перекладу – родо-видову відповідність (гіперонімічне перейменування), функціональний аналог й опис/пояснення/тлумачення (для онімів – це деонімізація).

Отже, попри формально різні предмети розгляду Р. Зорівчак [8, с. 93], С. Влахова, С. Флоріна [3, с. 93] і Д. Єрмоловича [5, с. 35, 36] та їхні дещо відмінні термінологію та погляди, існує глибокий зв'язок усіх класифікацій прийомів відтворення реалій та онімів.

Наша класифікація по суті є розширеним варіантом класифікацій М. Бережної [1; 2] та О. Новічкова [10] для відтворення онімів у перекладах фентезійної літератури. Проте є чимало відмінностей. Автори цих праць окремо розглядають транскрибування та транслітерування. Хоча це корисно для порівняння відтворення фонетичної та графічної оболонки онімів, такий підхід дещо штучний: Р. Зорівчак [8, с. 93–95] виділяє різночитання правил і рецептів практичного транскрибування. Транскрибування та транслітерування часто поєднують, а іноді їх важко розрізнити.

М. Бережна [1] та О. Новічков [10] виділяють традиційну відповідність як окремий пункт класифікації. Проте її можна віднести до транскодування (див. працю Д. Єрмоловича [5, с. 35] і пункт 2) або й до модифікації. Щоправда, серед традиційних відповідників іноді трапляються далекі від точних транскодувань (наприклад, *Dwarf-гном*). Спроби знайти традиційні відповідники переважно оригінальним онімам і реаліям Дж. Р. Р. Толкіна майже марні – це лічені відповідності на зразок *Elf-ельф* або *troll-троль*.

Хоча Д. Єрмолович та О. Новічков окремо виділяють евфонічне передавання оніма або реалії, його зручніше трактувати як модифікацію, засновану на транскодуванні. Справді, евфонія не є точно визначеним поняттям, а різні автори трактують її по-різному. На практиці буває важко збагнути, чим саме зумовлені заміни окремих літер у відповіднику порівняно з точним транскодуванням, – міркуваннями фоніки чи асиміляції графіки до стандартів граматики та морфології української мови.

Р. Зорівчак окремо виділяє часткове (змішане або модифіковане) калькування, коли еквівалент “*частково перекладають, а частково будують з іншомовного матеріалу чи бодай за іншомовним зразком*” [8, с. 129]. У рамках наведеної класифікації це відповідає одному з різновидів змішаного перекладу. Ще раз наголосимо на корисності введення до розгляду цього підходу у працях [1; 2]. Адже серед можливих поєднань різних прийомів відтворення в перекладі оніма або реалії (калькування і транскодування, уподібнення і семантичного неологізму, калькування і семантичного неологізму, уподібнення і калькування тощо.) у літературі досі було визначено лише єдиний тип – часткове калькування. Усі ж інші практичні типи без введення поняття змішаного перекладу залишаються поза аналізом.

Крім загальноновизнаних способів відтворення безеквівалентної лексики, за Р. Зорівчак, С. Влаховим, С. Флорінім та Д. Єрмоловичем, О. Новічков [10] додатково вводить обмеження авторського ономастикону та транскрибування за авторськими правилами. Під першим прийомом він розуміє ігнорування спроб автора оригіналу ввести до тексту модифікації стандартних імен (скажімо, *Robett* замість стандартного *Robert*) та їхнє відтворення на основі словникових варіантів (*Роберт*). Цей прийом має спільні риси з транспозицією з ресурсів цільової мови, морфограматичною модифікацією й обмеженням варіативності, а тому його можна віднести до одного з цих способів. Ми обрали останній варіант. У Дж. Р. Р. Толкіна не знаходимо виразних прикладів модифікації вживаних англійських імен, проте до такого прийому вдаються інші автори, створюючи модифіковані алюзивні оніми.

На нашу думку, віднесення О. Новічковим [10] транскрибування за авторськими правилами до окремого способу недостатньо виправдане, навіть для перекладу роману Дж. Р. Р. Толкіна, де питома вага онімів і реалій зі штучних мов досить значна. Транскрибування ґрунтується на правилах фонетичної відповідності, безвідносно до того, чи

йдеться про англійську, німецьку, а чи про штучну мову, інформацію про яку підкріплено авторськими правилами. Крім того, в рамках класифікації О. Новічкова віднесення прийомів транскрибування онімів Дж. Р. Р. Толкіна з однієї зі штучних мов (мови Рохану) до якогось із методів стало би неоднозначним. З одного боку, оніми Рохану відповідають штучній мові, – і транскрибування варто було б проводити за авторськими вказівками. З іншого боку, автор не подає відповідних вказівок, бо мова Рохану майже повністю ґрунтується на відомих правилах вимови у староанглійській мові.

Нарешті, окремий розгляд прийому вилучення реалії або оніма дуже важливий (див. міркування Р. Зорівчак [8, с. 88] та О. Новічкова [10]). Хай і через технічні труднощі, це означає нехтування авторськими онімами та реаліями і сприяє доместикації оригіналу. Крім того, надмірна кількість опущень неприпустима і засвідчує недостатність перекладацької роботи.

Зв'язок прийомів зі стратегіями очуження та одомашнення. Описані прийоми відтворення онімів і реалій поділимо на формальні та змістові, що націлені, відповідно, на відтворення зовнішньої форми та семантики. Попри умовність поділу (див. загальніші класифікації Р. Зорівчак [8, с. 93], С. Влахова, С. Флоріна [3, с. 93] та Д. Єрмоловича [5, с. 35, 36]), він корисний у практичній перекладацькій роботі. До **формальних прийомів** віднесемо транслокацію, транспозицію, транскодування, модифікацію (засновану на транскодуванні), комбіновану реномінацію, семантичну експлікацію (на основі транскодування), контекстуальне розтлумачення та, частково, обмеження варіативності. Серед **змістових прийомів** виділимо модифікацію (засновану на калькуванні), семантичну експлікацію (на основі змістового перекладу), калькування, функціональний аналог, семантичний неологізм, уподібнення, дескриптивну перифразу, гіперонімічне перейменування і додавання. Семантичну експлікацію та контекстуальне розтлумачення введено до формальних способів через те, що вони принципово засновані на збереженні в тексті транскодованих оніма чи реалії. Змішаний і нульовий переклади виходять поза межі цієї класифікації.

Хоча стратегія перекладу художнього твору не зводиться до прийомів поводження з авторською лексикою, все ж відтворення онімів і реалій Дж. Р. Р. Толкіна – це вагома складова такої стратегії. Відповідні дослідження дають змогу зробити висновки про переважання очуження або одомашнення у перекладі. Тому пропонуємо аналізувати стратегії перекладання твору на основі статистики використання способів відтворення онімів і реалій у ньому. Застосовуючи до нашої класифікації ідеї М. Бережної [1] про співвіднесення способів відтворення онімів із одомашненням/очуженням, робимо висновок, що **очуження** передбачає: 1) транслокацію; 2) транскодування; 3) контекстуальне розтлумачення; 4) семантичну експлікацію (на основі транскодування); 5) комбіновану реномінацію; 6) модифікацію (на основі транскодування). Тут прийоми пронумеровано відповідно до ступеня очуження. Зокрема, в рамках контекстуального розтлумачення перекладач лише утримує авторський коментар, що пояснює іншомовний онім або реалію, а не вводить їх у переклад, як у разі комбінованої реномінації. Тому міра очуження внаслідок контекстуального розтлумачення вища.

Прийоми **одомашнення** такі (порівняно з класифікацією М. Бережної [1]): 1) транспозиція; 2) семантична експлікація (на основі власне перекладу); 3) модифікація (на основі калькування); 4) калькування; 5) функціональний аналог; 6) семантичний неологізм; 7) уподібнення; 8) дескриптивна перифраза; 9) гіперонімічне перейменування; 10) вилучення. Тут нумерація прийомів не пов'язана зі ступенем одомашнення. Нарешті, до **нейтральних** віднесемо такі прийоми: 1) обмеження варіативності; 2) додавання; 3) змішаний прийом.

Для цих підходів важко однозначно визначити тенденцію до очуження/одомашнення через різноманітність їхніх підвидів.

Загалом поділи способів відтворення онімів і реалій на формальні/змістові і націлені на очуження/одомашнення схожі, адже надання пріоритету формальній зовнішній оболонці (формальні прийоми) або семантиці онімів і реалій (змістові прийоми) одночасно повинно би означати і тенденції до очуження або одомашнення твору, відповідно. Проте зв'язок не простий, що зрозуміло на прикладі транспозиції. Хоча вона й відтворює зовнішню форму, це відтворення зводиться до “мімікрії” під онім або реалію з ресурсів цільової мови, а тому й до одомашнення.

Висновки. На основі аналізу літератури з перекладознавчої художньої ономастики та перекладознавчої теорії реалій виокремлено головні способи відтворення онімів і реалій із роману Дж. Р. Р. Толкіна “*The Lord of the Rings*”. Наведено та пояснено приклади застосування цих прийомів у трьох українських перекладах роману. З'ясовано місце запропонованої класифікації способів формування відповідників онімів і реалій серед інших підходів; критично зіставлено їх із раніше описаними прийомами перекладу творів жанру фентезі. Способи відтворення авторської лексики Дж. Р. Р. Толкіна поділено на групи формальних і змістових. Запропоновано методик, за якою переважання стратегій очуження або одомашнення в перекладах з'ясовують на підставі статистики застосування способів відтворення онімів і реалій. *Перспективи* цього дослідження вбачаємо в аналізі стратегій очуження/одомашнення в українських перекладах роману “*The Lord of the Rings*” на основі даних вживання прийомів відтворення безеквівалентної авторської лексики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бережна М. В. Ономастикон романів Дж. К. Ролінг циклу “Гаррі Поттер” в українському та російському перекладах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 “Перекладознавство” / М. В. Бережна. – К., 2009. – 20 с.
2. Бережна М. В. Тринадцять етапів перекладу власних імен та назв / М. В. Бережна // Вісник Сумського держ. ун-ту. – 2007. – С. 62–67. – (Серія : Філологія ; № 1 ; Т. 2).
3. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Междунар. отношения, 1980. – 343 с.
4. Дерябина М. Ю. Особенности передачи английских имен собственных на русский язык : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / М. Ю. Дерябина. – Владикавказ, 2005. – 22 с.
5. Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д. И. Ермолович. – М. : Р. Валент, 2001. – 200 с.
6. Ермолович Д. И. Методика межъязыковой передачи имён собственных / Д. И. Ермолович. – М. : ВЦП, 2009. – 86 с.
7. Зорівчак Р. П. Передача українських антропонімів, топонімів і реалій англійськими графемами / Р. П. Зорівчак // I Міжнар. наук. конф. “Лексикографічні та методичні концепції викладання іноземних мов у вищому технічному навчальному закладі” (Львів, 26–29 січня 1994 р.) : зб. доп. – Львів, 1996. – С. 35–40.
8. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. – Львів : Видво Львів. держ. ун-ту, 1989. – 216 с.
9. Зорівчак Р. П. Статус реалії як перекладознавчого терміна / Р. П. Зорівчак // Теорія і практика перекладу. – К., 1985. – Вып. 12. – С. 22–31.
10. Новичков А. А. Ономастическое пространство англоязычных произведений фэнтези и способы его передачи на русский язык : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / А. А. Новичков. – Северодвинск, 2013. – 26 с.
11. Стасюк Б. В. Неповноеквівалентність власних назв (на матеріалі українського перекладу казко-

вої повісті Дж. Р. Р. Толкіна “Farmer Giles of Ham”) / Б. В. Стасюк // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. – Херсон : Вид-во. ХДУ, 2009. – С. 209–214. – (Серія : Лінгвістика ; – вип. X). 12. Толкієн Дж. Р. Р. Володар Перснів. Трилогія : у 3 кн. / Дж. Р. Р. Толкієн. Пер. з англ. А. В. Немірової. – Х. : Фоліо, 2003. – Кн. 1 : 429 с.; Кн. 2 : 319 с.; Кн. 3 : 398 с. 13. Толкієн Дж. Р. Р. Володар Перстенів / Дж. Р. Р. Толкієн ; пер. з англ. О. Фешовець. – Львів : Астролябія, 2006. – 1 088 с. 14. Толкієн Дж. Р. Р. Володар Перснів : у 3 ч. / Дж. Р. Р. Толкієн ; пер. з англ. К. Оніщук. – Львів : Астролябія, 2013. – Ч. 1 : 704 с.; Ч. 2 : 576 с.; Ч. 3 : 704 с. 15. Хукер М. Т. Толкін рускими глазами / М. Т. Хукер ; пер. с англ. А. Хананашвили ; под ред. С. Лихачевой и Н. Семеновой. – М. : НТО “TolkienTextsTranslation”, СПб : “Толкиновское общество”, 2003. – 302 с. 16. Tolkien J. R. R. The Lord of the Rings. Parts 1–3 / J. R. R. Tolkien. – New York : Ballantine Books, 2006. – Part 1 : 462 p.; Part 2 : 402 p.; Part 3 : 494 p.

Стаття надійшла до редколегії 22.05.2015 р.

Прийнято до друку 14.09.2015 р.

**METHODS OF REPRODUCTION OF PROPER NAMES
AND REALIA IN THE UKRAINIAN TRANSLATIONS
OF J. R. R. TOLKIEN’S NOVEL “THE LORD OF THE RINGS”**

Liliya Kushnir

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: lokushnir@ukr.net*

The article deals with methods of rendering proper names and realia in the Ukrainian translations of J. R. R. Tolkien’s novel “The Lord of the Rings”. These methods are described on the examples of translations by A. Nemirova, O. Feshovets and K. Onishchuk, divided into formal or content-related ones, and those contributing to foreignization or domestication of the text.

Keywords: literary translation, non-equivalent lexis, proper names, realia, methods of rendering, epic fantasy, J. R. R. Tolkien.